

Tek-Boyutlu İnsan'ın Ötesinde: Marcuse'nin Meyerhoff Konferansı

Beyond One-Dimensional Man: Meyerhoff Lecture of Marcuse

HALİL ÇAKIR

Hatay Mustafa Kemal University

ELİF CAN ÇAKIR

Independent Researcher

Received: 16.10.2019 | Accepted: 20.03.2020

Abstract: Herbert Marcuse, who stands out with his political stance among the members of Frankfurt School, has become quite popular at the time of the school's decline. Marcuse remained very distant to the idea of change in capitalist societies until the 1960s, he brought this distance with the idea of a one-dimensional society in his masterpiece of One-Dimensional Man. Having proceeded in line with the school about the critique of modern societies, Marcuse revised his theory under the influence of the student movements that had been on the rise since 1960s, and saw the possibility of social change in students and working classes, not in the proletariat. One can trace this transformation in Marcuse's thought in the lecture, which he dedicated to his colleague Hans Meyerhoff in 1968 and called Beyond One-Dimensional Man. Moreover, these views are important in terms of elucidating the themes in the later works of Marcuse. Having been overshadowed by Marcuse's other Works, this lecture is considered in this paper one of the touchstones in Marcuse's critical theory.

Keywords: Frankfurt School, critical theory, Herbert Marcuse, one-dimensional man, Hans Meyerhoff.

✉ Halil Çakır

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler MYO
31500, Hatay, Turkey | halil.cakir@mku.edu.tr

✉ Elif Can Çakır

Independent Researcher of Philosophy
33343, Mersin, Turkey | elif_cakir@gmail.com

Giriş

Yirminci yüzyılın en önemli düşünce okullarından biri olan Frankfurt Okulu, sosyal bilim dünyasında Eleştirel Kuram' olarak bilinen ve temaları modern toplumun dinamiklerinin eleştirisi etrafında toplanan kapsamlı bir teorik birikim bırakmıştır. Temellerinin atıldığı dönemden etkisini kaybettiği döneme kadar radikal dönüşümlere tanık olan okulun, özellikle Marxçılığın etkisi altında olduğu dönemde kapitalizme dair oldukça katı ve köktenci, bir o kadar da soyut analizler ortaya çıkardığı görülmektedir. Eleştirel Kuramın ideoloji, kültür ve toplumsal gerçeklik üzerine eserler verdiği bu dönemde Herbert Marcuse, okulun en köktenci düşünürü olarak tanınmaktadır. Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplamlarının İdeolojisi Üzerine İncelemeler* (1964) çalışması, ideoloji tartışması bağlamında öne çıkan eserler arasındadır (Kızılçelik, 2008: 291).

Uygarlığın, geldiği noktada insanı nasıl ve hangi araçlarla yok ettiğinin çözümlenmesini içeren Tek-Boyutlu İnsan'a hâkim olan terminoloji, Marx'ın yabancılaşma kavramıdır. Küçük'ün belirttiği gibi, Marcuse'ye göre ileri sanayi toplumunda "Usun dogmalaşması, oliguculuğun egemenliği, hegemonyanın kitle iletişim araçları tarafından bireylerin zihnine sanat aracılığıyla yedirilmesi... tek boyutlu bir toplumu yaratmıştır" (2010: 158).

Etkisini kaybettiği döneme değin modern topluma dair karamsar bir bakışa sahip olan okulun görüşlerinde, 1960'larla birlikte aşamalı bir dönüşüm süreci gözlemlenir. Bu dönüşümün en önemli katalizörü, Avrupa ve Amerika'da 1960'lı yıllarda ortaya çıkan kitle hareketleridir. Bu hareketlerin sosyal bilim alanında yarattığı etki, özellikle Eleştirel Kuram düşünürleri tarafından iddia edilen ve modern kapitalist toplumda bir toplumsal muhalefet ve onların deyimiyle özgürleşme imkânının artık mümkün olamayacağı yönündeki düşüncenin yerini, yeni muhalefet biçimlerinin mümkün olduğuna bırakmasıdır. Okulun en köktenci düşünürü

¹ Frankfurt Okulu, Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (Institut für Sozialforschung) adıyla kurulduğu 1923 yılından 1950'li 1960'lı yıllara doğru, ampirik bir çalışma esprisinden felsefi ağırlığı gittikçe artan bir kuramsal karaktere bürünmüştür. Slater (1998)'e göre, Okul'un eleştirel teorisi, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse ve Erich Fromm'un çekirdeğini oluşturduğu "ekibin" dağıldığı 1930'lu ve 1940'lı yıllarda biçimlenmiştir. Okul'un diğer üyeleri arasında, Karl August Wittfogel, Friedrich Pollock, Leo Löwenthal, daha sonraları Walter Benjamin ve Jürgen Habermas gibi etkili yazarlar bulunmaktadır.

olan Marcuse'nin 1968 yılının Ekim ayında, Berlin Üniversitesi profesörü ve yakın arkadaşı olan Hans Meyerhoff anısına California Üniversitesi'nde verdiği *Beyond One-Dimensional Man* (Tek-Boyutlu İnsan'ın Ötesinde) adını taşıyan konferans, bu dönüşümü en açık biçimde ifade etmektedir.²

Hans Meyerhoff, Marcuse gibi, Nazi Almanyası'ndan kaçarak Amerika'ya sığınan entelektüellerden biridir. Tarih felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Meyerhoff'un bilinen en önemli eserleri, *The Philosophy of History In Our Time* (1962)³ ve *Time In Literature* (1955) başlıklı çalışmalarıdır. Meyerhoff'un 1965 yılında bir otomobil kazasında ölümünün ardından, onu "en yakın arkadaşı" olarak tanımlayan Marcuse, Meyerhoff anısına verdiği konferansa "*Beyond One-Dimensional Man* (Tek-Boyutlu İnsan'ın Ötesinde)" adını verir. Meyerhoff'un çalışmalarından yola çıkarak, Marcuse (2001: 111), "Meyerhoff'un çalışmalarının; içinde bulunduğumuz durumda, genç nesil arasında, bir bütün olarak entelijansiya arasında neler olup bittiğini anlamanın mutlak bir eğilimine tanıklık ettiğini" belirtir. Marcuse, bununla, Meyerhoff'un felsefeci kimliğinin yanı sıra politik kişiliğinin de kendisi üzerinde bıraktığı etkileri ifade etmektedir.

*Meyerhoff Konferansı*⁴, içeriği ve sunulduğu dönem bakımından, özelle Marcuse düşüncesine genelde ise Frankfurt Okulu düşüncesinin geçirdiği dönüşüme açıklık getiren bir metindir. "Böylece *Meyerhoff Konferansı*, Marcuse'nin 1960'ların başındaki çalışmalarındaki perspektiflerinin ötesine geçtiğini gösteren ilk metindir" (Kellner, 2001: 108)⁵ (çeviri bize aittir). Henüz Türkçe'ye çevrilmemiş olan bu metin, Marcuse'nin aynı dönemlerde kaleme aldığı *An Essay on Liberation* (Özgürleşme Üzerine bir Deneme) yazısının gölgesinde kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, bu bağlamda, Marcuse düşüncesinin seyrine ışık tutan fakat yeterince ilgi görmemiş olan bu metnin, ele aldığı temalar bağlamında Marcuse'nin hem politik

² Lucien Goldmann, "Marcuse'yi Anlamak" başlıklı yazısında, *Beyond One-Dimensional Man*'dan bahseder. Bu yazıyı çeviren H. Emre Bağcı (2013), *Beyond One-Dimensional Man* ifadesini *Tek-Boyutlu İnsan'ın Ötesinde* biçiminde Türkçeleştirir. Bu çalışmada da Bağcı'nin çevirisine bağlı kalmaktadır.

³ Meyerhoff 2006.

⁴ Konferans metnini derleyen Douglas Kellner, konferanstan yer yer Meyerhoff Konferansı (Meyerhoff Lecture) (2001: 108) olarak bahsetmektedir. *Tek Boyutlu İnsan* çalışmasıyla karşılaştırılmaması adına, buradan itibaren konferanstan Meyerhoff Konferansı olarak söz edilecektir.

⁵ Vurgu bize aittir.

düşüncelerinin hem de *Tek-Boyutlu İnsan*'dan sonraki eserlerinin okunmasına bir içerik kazandırdığının vurgulanması olacaktır.

1. Frankfurt Okulu'nun Üyesi Olarak Marcuse ve Tek-Boyutlu İnsan

Frankfurt Okulu'nun inşasından gerileyişine değin geçirdiği dönüşümler, dönüm noktaları bağlamında dönemleştirilebilir. Bottomore (2013: 12) bu dönemleştirmeyi, dört evrede inceler. Bu evreler içinde Enstitü üyelerinin, Alman faşizminin baskısı ile Amerika'ya kaçtığı 1930'lar ön plana çıkmaktadır. Marcuse, tam da bu dönemin hemen başında Enstitüye dâhil olmuştur. İlk çalışmaları, Alman varoluşçu hocası Martin Heidegger'in etkisini taşıyan Marcuse, Enstitüye girmeden hemen önce varoluşçulukla arasına mesafe koymaya başlamıştır⁶. Jay (2014: 74), Marcuse'nin Enstitüye girişinden sonra, Marxizmin diyalektik kanadını temsil eden Enstitü üyeleri arasında yerini aldığını belirtir. 1950'den sonra Enstitünün Frankfurt'a geri dönmesi ve Marxçılığın etkisinin ortaya çıkması ile Marcuse'nin Enstitü içinde parlamaya başladığı görülmektedir. Bottomore (2013: 14), Okul'un özellikle öğrenci hareketlerinin yükselişe geçtiği A.B.D.'de etkili olmaya başladığı ve bu etkinin, Marcuse'den kaynaklandığını belirtmektedir. Benzer biçimde Jay (2014: 41), Marcuse'nin bu dönemde, Amerika'daki muhalefet hareketleri arasında oldukça popülerlik kazandığını yazmaktadır. Okul, ilerleyen yıllarda Marxçılıktan büyük çaplı bir kopuş yaşamıştır. Okul'un temel anlayışlarından bazıları sosyoloji alanında etkili olmaya devam etmiş ve Jürgen Habermas'ın katkılarıyla özgün bir biçim kazanmıştır⁷.

Okul'un genel geçer düşüncelerini üretmiş olan Adorno, Horkheimer ve Marcuse, öncelikle Aydınlanma ve ona bağlı olan pozitivizm, rasyonelleşme, kitle kültürü ve ideoloji konularında oldukça karamsar bir yaklaşım

⁶ Martin Jay (2014: 73-74), Marcuse'nin varoluşçuluktan uzaklaşmasını, onun başından beri Marxçılığı benimsemiş bir öğrenci olarak, Alman sağına meyleden hocası Heidegger ile politik görüş ayrılıklarının su yüzüne çıkması ile açıklar. Kellner (2007: xiii ve xv), Heidegger'in Alman Nazi Partisi'ni açıktan desteklemeye başlaması ile Marcuse'nin Frankfurt Okulu'na girişinin aynı dönemde gerçekleştiğini belirtir.

⁷ Habermas, Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak temsilcilerindedir. 1970'li yıllar itibarıyla etkisini kaybetmiş olan eleştirel kuramı yeniden canlandırma çabası içine girmiştir ve bu nedenle "yeni-eleştirel" kuramın baş mimarı olarak nitelendirilmektedir. Habermas, Marxçı bir tarih anlayışını yeniden inşa etmeye çalışmış ve bu anlamda Frankfurt Okulu'nun reddettiği Marxçılığı yeniden ele alarak ona yeni bir açılım getirmiştir. Habermas'ın eleştirel teorisi için bkz. Habermas, 1975. Habermas'ın modernliğin krizine çözümü için bkz. Habermas, 2001.

geliştirmişlerdir. Eleştirel teoride felsefenin dozunu gittikçe arttıran Okul, psikanaliz ve varoluşçu felsefelerle yönelmiş ve soyut bir eleştiri düzeyine erişmiştir⁸. Bu durum, Frankfurt Okulu'nun modern toplumlara dair olumsuz bakış açısını pekiştirmesi bakımından önem taşımaktadır. Okulun genel teorisine hâkim olan olumsuz bakış, Batı toplumunun analizinin yapılması yönüyle biçimsel boyutuyla ele alınabilirse de Bottomore'nin belirttiği gibi düşünsel boyutuyla da ele alınmalıdır:

...bu durum, özellikle Almanya'da baskın olan ve ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren yalnızca bir bilim teorisi olarak pozitivistliğe muhalefet biçiminde değil, fakat bu sıfatla bilim ve teknolojiye karşı genel bir düşmanlıkla, bunların toplumsal ve kültürel doğurguları çerçevesinde ifade edilen daha geniş ve yürürlükteki bir toplumsal düşüncenin arka planına karşı da değerlendirilmelidir. (Bottomore, 2013: 44-45).

Marcuse'nin eserleri içinde en önemlisi şüphesiz *Tek-Boyutlu İnsan*'dir. Eser, sadece Marcuse'nin ortaya koyduğu teori nedeniyle değil Frankfurt Okulu'nun felsefi bakış açısına olan yakınlığı ve etkileri nedeniyle de oldukça önemlidir. Frankfurt Okulu'nun modern döneme dair karamsar duruşu *Tek-Boyutlu İnsan*'a hâkimdir. Jay (2014: 343)'e göre, "Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan* çalışmasının bilinen bütün kötümserliği, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ndeki kültür endüstrisi makalesinde öncelenmişti". Bir diğer görüşe göre de bu çalışma, okulun geleneğine sıkı sıkıya bağlı ve Marcuse'nin bütün eserleri arasında, okulun temel teorisine en yakın olandır (Therbor, 2013: 47).

Goldmann (2013: 318)'a göre *Tek-Boyutlu İnsan*, "gerçekte ileri endüstriyel toplumlarda gelişen muhalefetin programını formüle eden ilk çalışmalar"dan biridir. Kellner (2002: xix) ise, bu eserin, Frankfurt okulunun eleştirel teori geleneğinde ele alınan temaların en kapsamlı ve en yoğun geliştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan*'da ortaya koyduğu modern toplum çözümlemesi, Frankfurt okulunun modern toplumlara dair eleştirisinin temsili niteliğindedir.

⁸ Jay (2014: 183), 1940'lı yıllarda Frankfurt Okulu'nun psikanalize yönelmesiyle ilgili şunları kaydetmektedir: "Devrimin olasılığına dair artan karamsarlığın, Freud'un önemine duyulan büyük itibarla el ele yürümesi rastlantı olmasa gerek. Toplumsal çelişkilerin uzlaşırılmaz görüldüğü ve paradoksal olarak daha çok görünmez hale geldiği bir toplumda, Freud'un düşüncesindeki karşıtlıklar, revizyonistlerin uyuma özgül yanılsamalarına karşı gerekli bir kale olarak ortaya çıkacaktır"

Bu özümlemenin göstermeyi amaçladığı şey kapitalist toplumdaki iki esas sınıfın, burjuvazi ve proletarya, etkili tarihsel özneler olarak kaybolduklarıdır. Bu nedenle bir taraftan başat bir sınıf olmayışı, bunun yerine kişisel olmayan bir güç (bilimsel-teknolojik rasyonalite) tarafından gerçekleştirilen bir tahakkümün varlığı, diğer taraftan işçi sınıfının uyarlandığı ve pasifize edildiği (yalnızca yüksek kitle tüketimiyle değil, üretimin kendisinin rasyonelleştirilmiş süreciyle de) için, muhalefet eden bir sınıfın yokluğu (Bottomore, 2013: 45).

Marcuse, ileri işleyim toplumları olarak nitelendirdiği ileri kapitalist toplumların, genişleyen ussallaşma ve insanın doğa üzerindeki tahakkümünün, insanın insan üzerindeki tahakkümüne dönüşmesi temaları etrafında biçimlendirdiği özelliklerini tanımlamaya girişir: “İleri işleyim uygarlığında rahat, pürüzsüz, usaygun, demokratik bir özgürsüzlük yürürlüktedir (...) Bireysel girişimlerin daha etkili, daha üretken şirketlerde yoğunlaşmasından, eşitsiz donatımlı ekonomik özneler arasındaki özgür yarışmacılığın düzenlenmesinden, kaynakların uluslararası örgütlenişini engelleyen öncelik haklarının ve ulusal egemenliklerin kısılmasından daha ussal ne olabilir[?]” (Marcuse, 1997: 15). Marcuse’ye göre, kapitalizmin ileri aşamasında teknolojinin ve bilimin üretim ilişkilerine eklenmesiyle, başlangıçta insanlara özgürlük vaat eden toplumun yaşam alanları (ya da “evren”ler) kapanmaya başlar. Bu durum, kapitalizmin teknolojik ussallığının bireylerin zihin dünyasını yeniden yapılandığı biçimindeki düşünceye karşılık gelir (Kellner, 2002: xi). Bu toplum Marcuse’nin vurguladığı şekliyle “verili” toplumdur. İnsanlar “koşullandırılmış alıcılar olarak” toplumda var olurlar, gereksinimleri ve bu gereksinimlerinin özellikleri belirlenmiştir (Marcuse, 1997: 20).

Marcuse, gelinen aşamada özgür bir toplumun, kapitalist toplum gereksinim taleplerini etkili bir biçimde baskılayabildiği için, pozitif terimlerden daha ziyade negatif terimlerle ifade edilebileceğini savunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ileri işleyim toplumunda politik açıdan özgür olmak, politikadan kurtulmak, ekonomik özgürlük ise ekonomik sistemden kurtulmaktır. Birey özgürlüğünden bahsedebilmenin yolu, bireyin içinde bulunduğu ve onu kuşatan bağlamların ortadan kaldırılması ile mümkün görünmektedir (Marcuse, 1997: 17).

Marcuse, toplumun tek-boyutlu topluma evrilmesini yabancılaşma ile tanımlar. Kültürel manipülasyon kendisini “uygarlık evresinin bir tür kut-

saması olan sanatsal yabancılaşma” olarak gösterir. İleri işleyim toplumunda sanat bir “yüceltme” olarak işlev görür (Marcuse, 1997: 58). Manipülasyonun bir diğer boyutu Marcuse'nin “söylem evreninin kapanışı” olarak betimlediği söylemsel manipülasyondur. Dil, tahakkümün aracı olarak sınırları belirlenmiş “verili” haliyle işlev görür ve “böylece kavramlar, terimlerin kapalı tanımları tarafından anlatımdan dışlanmaktadır” (Marcuse, 1997: 74-75). Tek-boyutlu toplumun dili “Orwellvari bir kaotik simgeler yığını” halinde manipülasyonun ötesine geçerek akıl ve beden üzerine etki eder (Küçük, 2010: 159). Böylece yabancılaşma kavramı, bireylerin kendilerine dayatılan varoluşla özdeşleştiklerinde olgusal olmaktadır. “Yabancılaşma bütünüyle nesnel olmuştur, yabancılaşmış özne yabancılaşmış varoluşu tarafından yutulmaktadır” (Marcuse, 1997: 21-22).

Tek-boyutlu İnsan'da oldukça teorik tartışmalarla ele alınan çözümlemenin arka planında yatan temel düşünce, modern toplumu kuşatan bütünlükçü tahakkümün ilerleyen egemenliği ve bu tahakkümden özgürleşmeyi sağlayacak olanakların var olduğunun tespitidir (Marcuse, 1997: 8). Tahakkümün bütüncüllüğü ve topluma hakim olan us dışılığın ussallık görünümü ile hareket eden işlevselliği karşısında Marcuse, kendi düşüncesini “ütopik ve mekansız” olarak değerlendirerek *Büyük Reddediş*⁹ önermek zorunda kalır (Zahn, 2004: 384). Bunun en açık örneği, *Tek-Boyutlu İnsan*'ın son bölümünde Marcuse'nin, toplumsal dönüşümü sağlayacak olanakların yalnızca bir şans olasılığı kadar mümkün olduğunu vurgulayan karamsar bakışıdır. Bu doğrultuda, *Tek Boyutlu İnsan*'daki çözümlemenin karakterini ortaya koyan ve özünde Marxist sınıf anlayışının reddini içeren, toplumsal dönüşümün tarihsel öznesini oluşturacak dinamiklere yönelik bakış açısı, kimi değerlendirmelerde eleştirilmiş, hatta çürütülmeye çalışılmıştır.

Büyük Ret, insanların toplumsal sorunları dayanışma içinde yine top-

⁹ Goldmann (2013: 318)'in belirttiği gibi, *Eros ve Uygarlık* ile *Tek-Boyutlu İnsan*, Marcuse'nin birbirini tamamlayan ve “ileri endüstriyel toplumlarda gelişen muhalefetin programını formüle eden ilk çalışmalar”dır. Kellner (2014: 96) ise bu iki ilk eserde, Büyük Reddedişin iki boyutunun bulunduğu işaret eder. Ona göre, *Eros ve Uygarlık*'ta ‘Büyük Reddediş’ gereksiz baskıya karşı bir itiraz ve özgürlüğün nihai biçimi –kaygıdan yoksun yaşamak için bir mücadele’ iken *Tek-Boyutlu İnsan*'da; “Büyük Reddediş” esas olarak siyasal anlamda baskı ve adaletsizliği kabul etmemek, bir ‘Hayır!’ demek, tahakküm dizgesine karşı temel bir karşıtlık göstermek, hileli bir oyunun kurallarına itaat etmemek, radikal bir direniş ile mücadelenin bir biçimini sergilemek” olarak karşımıza çıkar.

lum içinde çözmelerini değil, tersine, toplumdan uzaklaşarak “dışına ıkılmalarını”, kendi alternatif yaşam formlarını yaratmalarını öngörür. Ancak, Holz’a göre, Marcuse’nin öngördüğü büyük ret ve toplumsal dönüşüme imkan vermeyen toplumsal dinamiklerin varlığına ilişkin görüşler “soyut öngörüler” olarak çürütülür. Özellikle toplumlara hâkim olan siyasi çatışmalar ve toplumsal itirazların varlığı, tahakküme karşı yaşanacak değişim ihtimalinin toplumun özünde var olduğunu gösterir (Holz, 2012: 78-79).

Bottomore’nin Frankfurt Okulu eleştirisi, bu noktada oldukça kapsamlı görünmektedir. Frankfurt Okulu’nun 1960’lı yıllarda etkisini kaybetmesinin en önemli nedeni, kuşkusuz 68 Hareketi olarak bilinen öğrenci, gençlik, cinsiyet, savaş-karşıtlığı hareketlerinin patlak vermesidir. Bu eylemler, Avrupa’da özellikle sol düşünce açısından yeni bir muhalefet dalgası olarak düşünülerek coşkuyla karşılanmış, hatta yeni toplumsal hareketler teorisyenleri, bu hareketlerin amacını yanlış yorumlayarak bir “devrimci” ruhu bu hareketlere yüklemeye çalışmıştır. Ancak kanımızca, hem 1940’lı ve 1950’li yıllarda refah toplumlarının yükselişi ve 1960’lardaki sivil toplum hareketleri, birey-toplum ilişkisinde “köktenci” görüşleri bertaraf ederek, birey-toplum uzlaşmasının Frankfurt Okulu’nun ileri sürdüğü gibi imkânsız olmadığını göstermiştir. Bottomore (2013: 59) bu noktada refah toplumlarında insanların sosyal hareketlilik olanaklarının artması, katılımcı demokrasinin bireyleri karar alma süreçlerine daha fazla etmesi gibi süreçleri, Frankfurt Okulu’nun görmezden geldiğini belirterek, bunların birer kazanım olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Hatta Bottomore, Frankfurt Okulu’nun özömlerinin, tarihsel ve karşılaştırmalı olarak incelenmemesinden kaynaklanan bir soruna dikkat çeker. Güncel değişmeleri yorumlamada sistematik bir analize dayanmayan bakış açıları nedeniyle, okulun görüşleri etkilenmeye açıktır. Yine benzer şekilde, Marcuse’nin tarihsel özneler konusunda Marxist işçi sınıfını reddetmesi de işçi sınıfı üzerine tarihsel ve öngörüsel bir inceleme yapılmadan ulaşılan bir kabul olarak değerlendirilir (Bottomore, 1997: 85).

Toplumsal dönüşüme dair Frankfurt okulunun bakış açısı ümitsiz olsa, Marcuse’nin bu noktada ayırt edilmesi gereken bir tutumu olduğuna dikkat çekilmelidir. *Tek-boyutlu İnsan*’da, toplumun kurtuluş şansına olan zayıf inancının altını çizse de, 1960’lı yılların ortalarındaki toplumsal itirazlarla “hiç olmazsa Marcuse yargısını gözden geçirmek zorunda kala-

cak ve gençliğin başkaldırısında ümitlenmek için bir neden bulacaktır” (Bottomore, 1997: 57). Marcuse, Adorno'nun karamsarlığına karşıt olarak, modern toplumların dönüşümünü sağlayacak unsurları bu hareketlerde bulacaktır. Küçük (2010: 162)' un vurguladığı gibi Marcuse “labirentin çıkışı kapısında üniversiteleri ve yeni sol akımını görür”.

Diğer yandan, Goldmann, Marcuse'nin *Tek-boyutlu İnsan*'la ortaya koyduğu bakış açısının başarılı olduğunu belirtir. Ona göre bu başarı, Marcuse'nin modern toplumların sorununu formüle etme biçimindeydi ve “Bütün yeryüzündeki artan memnuniyetsizliği ilk olarak hesaba katan oydu” (Goldmann 2013: 318). Belki de bu sebeptendir ki Frankfurt Okulu düşünürlerinin eserleri içinde siyasal alanda en etkili olan eser, 1960'ların sonundaki toplumsal itirazların başucu metinlerinden olan *Tek-Boyutlu İnsan*'dır (Thebor, 2013: 47).

Dönemin toplumsal hareketlerine kayıtsız kalamayan Marcuse, 1965'te yazdığı “Baskıcı Hoşgörü” makalesinde bu hareketlere karşı olan “duygudaşlığını” dile getirir. Daha sonra ise 1968 Mayıs–Haziran hareketleri ile bakış açısının iyimserliğe yöneldiğini belirten ve bu çalışmada *Meyerhoff Konferansı* olarak incelediğimiz *Tek-Boyutlu İnsan'ın Ötesinde* başlıklı metni yazar (Goldmann, 2013: 323).

2. Meyerhoff Konferansı ve Etkileri

Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan*'ının bütününe, sınırları katı bir terminolojiyle belirlenmiş tek-boyutlu toplum analizi hâkimdir. Marxist yabancılaşmanın ötesine geçen “bu toplumun aşılabilmesi”, Marcuse için “bir şanstın ötesi değildir.” (Marcuse, 1997: 193). Bu şans dile getirebilmesi için bile, *Tek-Boyutlu İnsan*'ın son bölümünde, oldukça teorik bir tartışma gerçekleştirmesi gerekmiştir. Marcuse, tek-boyutlu toplumun, totaliter eğilimlerinin geleneksel başkaldırı yollarını ve araçlarını etkisiz kıldığını söylese de “en ileri insanlık bilinci” ve “bu bilincin sömürülen gücü”nü tarihsel uçlar olarak göstererek birleşmelerinin bir şans olarak mümkün olabileceğini söyler. Tek-boyutlu toplum analizinin enine boyuna temellendirilmesi karşısında, Marcuse'nin işaret ettiği çözüm, bir spekülasyon düzeyinden öteye geçemez. “Toplum özsel olarak, yeni bir tarihsel Özne tarafından örgütlendiği, desteklendiği ve yeniden üretildiği düzeye dek ussal ve özgür olacaktır” diyen Marcuse (1997: 190), toplumun, bulunduğu

evrede, yeni bir tarihsel öznenin kuruluşuna şüpheyle bakar¹⁰.

Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan*'ı, toplumsal değişimin bir olasılık olarak var olabileceği fikriyle ucu açık bırakır. *Meyerhoff Konferansı*, bu olasılığın gerçekleşiyor olduğu tezi üzerinden, *Tek-Boyutlu İnsan*'ı devralır. Gerçekleşmesinden yalnızca bir şans olarak bahsettiği toplumsal değişme, Marcuse için, artık güncel olaylarla görünür hale gelir. *Meyerhoff Konferansı*'nda, edebiyat ve sanatla iç içe geçmiş olan dönemin siyaset felsefesinin karakterini Hans Meyerhoff'un politik ve felsefi kişiliği özelinde değerlendirir: "Bu gelişme [siyaset felsefesinin edebiyat ve sanatla iç içe geçmesi]¹¹, Marx'ın öngördüğünden oldukça farklı olan ve sıklıkla -Marx'ın bilgi ve ruhuna yabancı bir yorum olan, dünyayı anlamak yerine derhal değiştirmek- şeklinde anlaşıldığı ya da yanlış anlaşıldığı biçimden oldukça farklı bir felsefe kavrayışına yönelir." (Marcuse, 2001: 111) (çeviri bize aittir). Meyerhoff'un ölümünden hemen sonra 1965 yılında yaptığı anma konuşmasında¹², Marcuse, Meyerhoff'un politik kişiliğinin, döneminin siyaset felsefesini yansıttığını, çünkü "felsefesini yaşama ihtiyacının" onu politik olmaya zorladığını söyler. Marcuse'nin vurguladığı gibi, Meyerhoff'un felsefesi, edebiyat, sanat ve müzikle kurduğu bağlantı yoluyla felsefenin ötesine geçer: "Yüceltme ve aydınlatma olarak değil, fakat insanlık durumunun tabulaştırılmış ve bastırılmış düşünce ve imajlarının hala canlı ve gerçek olduğu birer alan olarak edebiyat, sanat, müzik... Bunlar, içinde yaşadığımız dünyayı, bu dünyanın güvenilmez mutluluğunu ve bütün dehşetini anlamak ve açıklamak için ona yardım eden düşünce ve imajlardı." (Marcuse, 2001: 109) (çeviri bize aittir).

Meyerhoff'un özellikle edebiyat ve sanatla olan bağlantısı yoluyla politik bir kimlik kazanan felsefesi, Marcuse'ye göre bilinmeye değerdir. Bu

¹⁰ Marcuse'nin özellikle yabancılaşmaya bakışı, Marx'tan uzaklaşırken varoluşçu felsefenin etkisi altında kaldığını ortaya koyar. Holz'a göre, Marcuse'nin felsefesinde varoluşçuluğun etkisi Heidegger ve Max Stirner ile olan ilişkisinde görülür. Hatta Marcuse'nin bütün felsefesinde, Stirner'in başeseri *Biricik ve Mülkiyeti*'nin izleri görülür. Marcuse ilk çalışmalarını varoluşçu perspektifle biçimlendirir. Frankfurt okulunun diğer üyelerinde de mevcut olan "bireyin kurtuluşu" yönündeki asıl kaygı en açık şekilde Marcuse'nin çözümlemelerinde görülür. Marcuse, Marx'ta olduğu gibi, yabancılaşmayı toplumsal süreçlerle değil, tek tek bireyler üzerinden ele alır. Yani, "tarihin hedefinde (özne olmanın yepyeni bir niteliğiyle) toplumsallaşmış insan türü değil; tersine kurtarılmış burjuva birey vardır." (Holz, 2012: 76-77).

¹¹ Parantez içindeki açıklama bize aittir.

¹² Bu anma konuşması, *Meyerhoff Konferansı* ile birlikte yayınlanmıştır.

felsefede Marcuse, mevcut durumun “saçmalığına”¹³ karşı, güncel siyasal olaylarla kendini hissettiren toplumsal değişimin iç işleyişini görür. Bu anlamda *Meyerhoff Konferansı*, *Tek-Boyutlu İnsan*'da bahsettiği bütünlükçü toplumun değişimini öngören Marcuse'nin, dönemin felsefi ve siyasal dinamiklerini bu değişimin aktörleri olarak değerlendirmesini içerir. Güncel toplumsal olayları bu değişimin örnekleri olarak *Meyerhoff Konferansı*'nda değerlendiren Marcuse; edebiyat, sanat ve felsefe aracılığı ile Meyerhoff özelinde karakterize ettiği entelektüel sorumluluğunun “tek-boyutlu toplumun açılışı” için başkaldırmayı hangi gerekçelerle zorunlu kıldığını açıklar.

Meyerhoff'un son çalışmalarında varoluşçuluk üzerine, özellikle Camus ve Sartre felsefeleri üzerine eğilmesi Marcuse için oldukça önemlidir. 68 döneminin toplumsal hareketlerini, “sistemin saçma rasyonelliğinin reddi” olarak değerlendiren Marcuse, varoluşçuluğun ötesine geçen bir isyan olarak bu radikal tepkileri gösterir (Marcuse, 2001: 113). Bu noktada konferansta önemle vurgulanan ana fikir, varoluşçuluğun özgürlük tanımının geçersizliğinin mevcut gelişmeler ışığında yeniden ortaya konmasından yola çıkarak, yeni bir özgürlük tanımı aracılığıyla ve felsefenin kendini aşması yoluyla yeni bir bakış açısının toplumsal değişmeye hâkim olduğudur. Marcuse'ye göre varoluşçuluk, “absürd gerçekliğe boyun eğmiştir, hatta onunla bir uzlaşma ilişkisi içindedir” (Marcuse, 2001: 112). Camus ve Sartre felsefelerine göre, varoluşçuluğun özgürlük tanımı, insan özgürlüğünün her koşulda mümkün olduğuna dayanır. Yani, insanın özgürlüğü, elinden alınmaz bir şeydir. Varoluşçuluğun eksikliği, tam da bu noktada, yani özgürlük tanımındadır. Marcuse'ye göre bu özgürlük tanımı, mevcut özgürsüzlüğü¹⁴ onaylamaya hizmet eder (Marcuse, 2001: 113).

Marcuse'ye göre yirminci yüzyılın tam ortasına hâkim olan varoluşçuluğun, yine bu dönemdeki toplumsal itirazlarla geçersiz kılındığı görül-

¹³ Burada Marcuse saçmalık (absurdity) kavramını, Meyerhoff'un son dönemlerinde, Camus ve Sartre felsefelerine yönelmesine gönderme yaparak varoluşçu felsefenin terminolojisi olarak ele alır.

¹⁴ Marcuse'ye göre, modern toplumların ilerlemesi olarak görünen sürece “özgürsüzlük hali” hakimdir. Çünkü bu evrede, özgürlüğü tanımlamak için mevcut terimlerin olumsuzlanmasına ihtiyaç vardır. Marcuse (1997: 16), verili seçenekler arasından seçim yapmanın, özgür seçimin, özgürlük olmadığını vurgular. Bu doğrultuda, Marcuse, Sartre'in özgürlük tanımına karşı çıkar. Holz (2012: 90)' un ayrıntılı şekilde ele aldığı gibi, özgürlük tanımının koşullara bağlı olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

mektedir. Marcuse bu itirazları, sıradan sosyal problemlere yönelik bir tepki olarak değil, varoluşçuluğun sorgulanmasından da öte bir anlamda, giderek tek boyutlu toplumun söylem evrenini hedef alan itirazlar olarak değerlendirir: “Bu toplumun gerçek özü sorgulanabilir hale geldi, kötülüklerinin yanı sıra refahı da. Bu başkaldırı, bu toplumun saçmalığını, aklının saçmalığını, üretkenliğinin yıkıcılığını ve teknik ilerleme ile insani ilerleme arasındaki katlanılmaz zıtlığı tecrübe etmektedir” (Marcuse, 2001: 112) (çeviri bize aittir). Marcuse, tek-boyutlu toplumun söylem evrenine karşı yükselen tepkinin “radikalleşmesine” işaret eden birden fazla gelişmenin bulunduğunu söyler. Bu gelişmelerin ilk ikisi; Avrupa’daki totaliter rejimlerin yenilmesinde sonra, Batı’da ve Doğu’da egemenlik ve sömürü sistemlerinin sırasıyla şirket kapitalizmi ve bürokratik sosyalizm olarak yeniden tesis edilerek teknik ussallığa ve üretkenliğe kavuşturulması, her iki tarafta sosyalizmin hümanistik yapılanmasının bir ihtimal olarak ortaya çıkması (Küba’da ve belki de Çin Kültür Devrimi’nde)’dir. Radikalleşmeyi sağlayan bir diğer olay, Marcuse’ye göre, Amerika’nın Vietnam’daki yenilgisidir. Son olarak, süper güç olarak Amerika’nın kendi içindeki ilişkilerden doğan toplumsal itirazların, işçi sınıfı dışındaki sosyal gruplar tarafından dile getirilmesi sonucunda, kendini siyasal aktivizmde ve edebiyat ve sanatla yoğun bir etkileşimde gösteren bir radikalleşme süreci ortaya çıkmıştır.

Tek boyutlu toplumdaki bu açılış, sömürü ve egemenliğin sürekliliğiyle bir kopma umudu, şirket kapitalizminin küresel sisteminin ağırlaştırıcı ekonomik gerilme çizgilerinde gelişen maddi temele sahiptir: örneğin; enflasyon, uluslararası parasal kriz, emperyalist güçler arasındaki şiddetli rekabet, ekonomik artı değerın soğrulmasındaki, militan muhalefetteki, metropollerdeki ve üçüncü dünya ülkelerindeki kurtuluş hareketlerindeki savurganlık ve tahribatın kızışması. Ve bu temelde, yeni değerler, yeni kaynaklar ve mücadele ve yeniden yapılanmanın yeni yetileri politik güçler olarak görünürler. (Marcuse, 2001: 114) (çeviri bize aittir).

Marcuse’nin sözünü ettiği tüm bu gelişmeleri, toplumsal itirazları ve radikal tepkileri, bir araya getiren ve deklare eden sembolik bir olay vardır: 1968 yılının Mayıs-Haziran ayında Fransa’da cereyan eden öğrenci eylemleri. Yukarıda değinildiği gibi, bu olayların en önemli özelliği, radikal değişmeyi hedefleyen bir toplumsal hareketin, işçi sınıfı dışındaki

emekçi sınıflardan gelebileceğini ve bu sınıfların işçi sınıfını da harekete geçirebileceğini göstermesidir. Eski muhalefet biçimlerinin kavramsal ve politik çerçevesinin ve bir bütün olarak politikanın ötesine geçen bu özelliğin ortaya çıkardığı “yeni stratejiler ve amaçlar, yeni bir bilincin, geleceği gören ve tasarlayan, özgürlüğün radikal bir biçimde yeni olan abartılı görünüşleri için hazır olan bir bilincin ortaya çıkışını gösterdi” (Marcuse, 2001: 115) (çeviri bize aittir).

Marcuse'nin özgürleştirici bir bilinç projesi olarak ele aldığı bu süreç, yine kendi düşüncesi içinde diyalektik bir şekilde ele alınır. Marcuse, konferansının son bölümünü, yeni bir ussallık olarak tanımladığı bu sürecin edebiyat, kültür ve sanat dâhil olmak üzere hayatın pek çok alanındaki yansımalarına ayırır. Yalnızca kapitalizmin değil, aynı zamanda sosyalizmin de ussallığının karşısında yer alan bu yeni ussallık, yerleşmiş baskıcı değerlerin bir üreticisi olarak kültürün de ussallığına karşı çıkar. Marcuse'ye göre, bu sürecin sonucu, kültürün bayağlaşmasının talep edilmesidir. Adorno'nun *Kültür Endüstrisi* (2011)'nde eleştirdiği, bayağlaşmış kitle kültürü ürünlerini, Marcuse, sistemli hale getirilmiş, ussallaştırılmış, bu yüzden de kendi mantığını dayatan bir yüksek kültüre karşı, kültürün kendini imha etmesi sürecinin bir parçası olarak görür: “Sanatın asil formlarına karşı isyan, sanat formunun kendini reddinde sona erer. Sanatın hayata entegrasyonu, sanatın olumsuzlanmasıdır.” (Marcuse, 2001: 116) (çeviri bize aittir). Başka bir deyişle, yüksek sanat formları ve kültür ürünleri, Batı kültürünün en üst düzey üretimleri olduğu için, onların işleyiş mantığına da tahakküm mantığı hükmeder. Ve Marcuse, isyan hareketlerinin, tahakkümü oluşturan imgeleme karşı yeni bir “dil” geliştirme göreviyle karşı karşıya olduğunu söyler (Marcuse, 2001: 119).

Açıkça görülmektedir ki, Marcuse, *Tek-Boyutlu İnsan*'da vurguladığı “Büyük Reddediş”in izlerini 1960'ların sonundaki toplumsal itirazlarda görmektedir. Her ne kadar 1960'lı yılların ortalarında, devrimci bir toplumsal dönüşüme dair “çözüm bulamadığı” ve umutlarının kaybolduğu görülebilirse de, Marcuse özellikle öğrenci hareketlerinin arka planında yatan umuda karşı kayıtsız kalamaz (Zahn 2004: 385). Bu anlamda da *Meyerhoff Konferansı*'nın önemi, Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan*'daki bakış açısına hâkim olan karamsarlığın, 1960'ların sonundaki toplumsal gelişmelerle iyimserliğe dönüşümünün ve bu yönüyle de *Tek-Boyutlu İnsan* çalış-

masının ötesine geçen bakış açısının ortaya konduğu ilk belge olmasındadır (Kellner, 2001: 108). Dahası, *Tek-Boyutlu İnsan*'daki perspektifi nedeniyle Marcuse'ye yapılan eleştirilerin *Meyerhoff Konferansı*'nda yanıt bulduğu söylenebilir. Kendi düşüncesini mevcut toplumsal durum karşısında yeniden değerlendiren Marcuse, bu konferansta ele aldığı görüşleri geliştirerek daha sonraki eserlerinde detaylandırır. Söylenebilir ki, *Meyerhoff Konferansı*, Marcuse'nin 1960'ların sonunda yazacağı eserlerle – bazı önemli makaleleri ile *Özgürlük Üzerine bir deneme*, *Karşıdevrim ve İsyân* gibi kitapları – *Tek-Boyutlu İnsan* arasındaki gizli kalmış köprüdür.

Marcuse, 1970'te verdiği bir röportajda, gençlik hareketlerinin bütünlüklü bir başkaldırı olarak sisteme yöneltmiş güvensizliği temsil ettiğini söyler. Ancak yine de bu başkaldırıların tek başlarına toplumsal dönüşümü sağlamaya yetmeyeceğini vurgular:

Kısaca, burada mevcut sisteme karşı “kararlı bir inkâr” eylemi söz konusudur; ancak bu inkârcı tutum etkili bir örgüte sahip değildir ve tek başına kesin bir siyasal etkide bulunma yeteneğinden yoksundur. Böyle bir direniş, ancak sisteme karşı direnen öteki güçlerle birleşerek yeni bir öncü durumuna gelebilir; içine kapalı kaldığı sürece aşılıp mevcut sistemin koynuna düşme tehlikesi vardır (Marcuse, 1970: 36).

1969 tarihli *Özgürlükler Alanı ve Zorunluluklar Alanı* isimli makalesinde ise Marcuse, öğrenci hareketlerini, işçi sınıfına alternatif bir devrimci güç olarak görmediğini açıkça söyler. Ona göre öğrenci hareketleri, sadece entelektüelleri temsil eden “yalıtılmış bir hareketten daha fazlasıdır” ve “kapitalist ülkelerdeki sömürülen kitlelerin özlem ve gereksinimlerini geliştirme ve açık bir şekilde ifade etme yeteneğinde olan bir toplumsal güçtür”¹⁵ (Marcuse, 2007: 40). Marcuse bu makalede, özgür bir toplum için yeni amaçlar ve yeni yöntemlerin geliştirilebileceğine dair umutlarının ütopyik olmadığını kanıtı olarak döneme hâkim olan hareketleri gösterir.

Marcuse'nin *Tek-Boyutlu İnsan*'dan sonraki iki çalışmasına, *Özgürlük Üzerine Bir Deneme* ve *Karşı-Devrim ve Başkaldırı* çalışmalarına, *Meyerhoff*

¹⁵ Marcuse, öğrenci hareketlerini devrimci bir güç olarak görmediği gibi, bu hareketlerin öncülük etme noktasındaki nosyonunu da açıklar. Slater (1998: 179) in tartıştığı gibi, “işçilere hakikati götürmeleri” gibi bir işlevi olmayan bu hareketler, devrimci mücadelenin önderleri de değildir. Slater, Marcuse'nin bunu açıkça belirttiğine, hareketlerin “sınıf bilincinin dışarıdan geliştirilmesinden çok farklı” bir konum ve işlevde olduğuna dikkat çeker.

Konferansı'nın bu çalışmada vurgulanan önemini gözler önüne sermesi bakımından değinmek gerekmektedir. *Meyerhoff Konferansı'nda* Büyük Reddediş'in gelmekte olduğunu müjdeleyen bazı gelişmelerden söz eden Marcuse, 1969 tarihli *Özgürlük Üzerine Bir Deneme* (2013)'de, öğrenci hareketlerinin Büyük Reddediş'i ilan ettiğini savunmaktadır. Öğrenci hareketlerinin başarısı beklenmedik bir durumdur: "Denememde ileri sürülen bazı düşünceler ile genç militanların düşüncelerinin örtüşmesi benim için oldukça şaşırtıcıydı. Taleplerinin radikal ütopyik karakteri benim denemenin varsayımlarının çok ilerisindedir; ancak, bu talepler eylem içerisinde geliştirilmiş ve biçimlendirilmiştir, bu talepler somut politik pratiğin ifadeleridirler." (Marcuse, 2013: 11). Fakat Marcuse, *Meyerhoff Konferansı'nda* Mayıs-Haziran Olayları hakkında dile getirdiği görüşlerinin arkasındadır. Öğrenci hareketleri, bir alternatif olarak ortaya çıkmamakla birlikte, 1960'lardaki tüm toplumsal itirazlara öncülük eden bir hareket de değildir. Yalnızca bir dönüm noktası olarak okunabilir. Dahası, Marcuse'ye göre, "öğrenci hareketi" ifadesinin kendisi de ideolojiktir. Öğrenciler, bir toplumsal grup olarak; geleceğin işçi sınıfı ve düşünen toplum kesimlerinin ifadesidir (2013: 63-4). Marcuse, 1972 yılında kaleme aldığı *Karşı-Devrim ve Başkaldırı* (1991)'da, daha genel bir ifade olarak, bilginin yeni artı ürünü oluşturduğu yeni toplumda, teknolojik-bilimsel üretimin merkezleri olarak üniversitelerin kilit konumunu tartışır.

Sonuç

Bu çalışmada, Marcuse'nin *Beyond One-Dimensional Man* başlıklı konferans metni ele alınmıştır. Politik duruşu ile Frankfurt Okulu temsilcileri arasında farklı bir yeri olan Marcuse'nin düşüncesini anlamak için bu konferansın önemli olduğu kabulünden yola çıkılarak Marcuse'nin diğer çalışmalarının gölgesinde kalan bu metnin temaları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Hans Meyerhoff anısına yapılan konferansın ana izleğinde, Meyerhoff'un felsefi ve politik kişiliği özelinde Marcuse'nin dönemin siyasal atmosferine karşı ilk tepkileri ile felsefesinin bütünleşmesinin ortaya konması bulunur. *Meyerhoff Konferansı'nın* önemi, Kellner (2001: 108)'in de belirttiği gibi, "özgürleştirici güçler olarak sanat ve kültürün önemi üzerine özel vurgu ile politika, sanat, toplum ve felsefe sentezinin en özlü ve özetlenmiş ifadelerinden biri" olmasındadır.

Meyerhoff konferansı, başlığının da işaret ettiği şekliyle, *Tek-Boyutlu İnsan* çalışmasının nihayete erdiği metindir. Marcuse'nin *Tek-boyutlu İnsan*'da yaptığı modern toplum çözümlerinin kısa bir hatırlatmasını da içeren bu metin, bu eserde eksik kalan bir unsur olarak görülen ve eleştirilere hedef olan toplumun kurtuluşunun imkânına yönelik umutsuz bakışın değişmeye başladığını ortaya koyar. Bu değişim, her ne kadar Marcuse'nin işaret ettiği derecede toplumsal dönüşümü sağlayacak güçleri içermese de, Meyerhoff konferansından sonraki Marcuse'nin eserlerinde iyimser yönde değişen bakış açısının etkileri görülmektedir.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. (Çev. N. Ülner & M. Tüzel & E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (1997). *Frankfurt Okulu*. (Çev. A. Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- Busch, G. (1970). Ünlü Düşünür Herbert Marcuse'le Devrim Hakkında Bir Görüşme. (Çev. T. Karamustafaoğlu). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 31-36.
- Goldmann, L. (2013). Marcuse'yi Anlamak. (Çev. H. E. Bağce). *Frankfurt Okulu*. (Ed. H. E. Bağce). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 309-323.
- Holz, H. H. (2012). *Frankfurt Okulu Eleştirisi*. (Çev. O. Geridönmez & M. Çallı & Z. E. Kaya). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Jay, M. (2014). *Diyalektik İmgelem*. (Çev. S. Doğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kellner, D. (2014). Marcuse ve Radikal Öznellik Arayışı. (Çev. M. Polat). *Felsefelogos*, 53, 87-103.
- Kellner, D. (2002). Introduction to the Second Edition. *One-Dimensional Man*. (Ed. D. Kellner). London & New York: Routledge, xi-xxxviii.
- Kızılçelik, S. (2008). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayınları.
- Küçük, A. (2010). *Frankfurt Okulu ve Eleştirileri: Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*. (Ed. H. O. İnce). Ankara: Doğubatı Yayınları, 138-172.
- Marcuse, H. (2003). *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*. (Çev. S. Soysal). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marcuse, H. (2001). Beyond One Dimensional Man. *Towards A Critical Theory of Society*. (Ed. D. Kellner). London: Routledge, 107-120.

- Marcuse, H. (1997). *Tek Boyutlu İnsan*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Marcuse, H. (1991). *Karşıdevrim ve Başkaldırı*. (Çev. G. Koca & V. Ersoy). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Marcuse, H. (2007). Özgürlükler Alanı ve Zorunluluklar Alanı. (Çev. D. B. Kılınç). *Felsefe Yazın*, 10, 40-43.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi*. (Çev. A. Özden). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Therborn, G. (2013). Frankfurt Okulu. (Çev. H. E. Bağçe). *Frankfurt Okulu*. (Ed. H. E. Bağçe). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 19-54.
- Zahn, L. (2004). Herbert Marcuse: Egemen Akılcılığa İtiraz. (Çev. A. Kanat). *20.Yüzyıl Filozofları*. (Ed. M. Fleischer). İzmir: İlya Yayınevi, 367-389.

Öz: Frankfurt Okulu üyeleri içinde politik duruşu ile öne çıkan Herbert Marcuse, Okulun düşüşe geçtiği dönemde oldukça popüler hale gelmiştir. 1960'lara kadar kapitalist toplumlarda değişim fikrine oldukça mesafeli duran Marcuse, başeseri Tek-Boyutlu İnsan'da bu mesafeyi, tek boyutlu toplum fikri ile getirir. Modern toplumların eleştirisi noktasında okul ile aynı çizgide ilerleyen Marcuse, 1960'lerden itibaren yükselişe geçen öğrenci hareketlerinin etkisiyle kendi teorisini de gözden geçirmiştir ve toplumsal değişim imkânını, işçi sınıfında değil öğrenciler ve diğer emekçi sınıflarda görmüştür. Marcuse'nin düşüncesindeki bu dönüşüm, onun 1968'de meslektaşısı Hans Meyerhoff'a ithaf ettiği ve Beyond One-Dimensional Man adını verdiği konferansta dile getirdiği düşünceleri üzerinden okunabilir. Dahası, bu görüşleri, Marcuse'nin sonraları kaleme alacağı geç dönem çalışmalarındaki temaları aydınlatması bakımından önemlidir. Marcuse'nin diğer çalışmalarının gölgesinde kalan bu metin, bu çalışmada Marcuse'nin eleştirel teorisindeki dönüm noktalarından biri olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, eleştirel teori, Herbert Marcuse, tek-boyutlu insan, Hans Meyerhoff.

